

Đurišin, Dionýz

Literárny žáner z hľadiska medziliterárnosti

In: *Genologické studie. II, K počtĕ profesora Franka Wollmana.*
Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 1993, pp. [53]-60

ISBN 8021008369

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/132300>

Access Date: 06. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Literárny žáner z hľadiska medziliterárnosti

Dionýz Ďurišin (Bratislava)

Literárny žáner, ktorý predstavuje teoreticko-typologickú kategóriu, chápeme zároveň aj z hľadiska jeho historickej podmienenosti. Neznamená to, že literárny druh, žáner a žánrová forma sa neradia aj vlastnými osobitými zákonitosťami. Práve táto literárnoteoretická i historická binarita literárnych javov viedla k formulovaniu známeho a mnohokrát používaného pojmu „**historickej poetiky**“, prvýkrát formulovanej W. Schererom a dopracovanej vlastne až Aleksandrom Veselovským a jeho nasledovníkmi.

Uvedomujeme si pritom skutočnosť, že **teoreticko-historické** konzekvencie **historickej poetiky** sa vzťahujú nielen na jej užší výklad, tradične zahrnujúci predovšetkým zložky literárnej teórie, poetiky v tom tradičnom, užšom význame, ale aj kategórie všeobecnej a v istom zmysle nadradenej povahy, akou je napr. literárny sloh, ba aj kategória literárnej školy, národnej a národnostnej literatúry, končiac kategóriou svetovej literatúry.

Genológia posledných desaťročí nadobudla pozoruhodné kvantitatívne rozmery a najmä kvalitatívne ambície. Vcelku vyjadrovala a vyjadruje nespokojnosť so súčasným, presnejšie s tradičným výkladom a klasifikáciou literárnych druhov, žánrov a žánrových foriem. Zaužívané klasifikačné systémy sa ukázali byť úzke a preto nevhodné vystihnúť objektívne podmienky rozvoja vždy novej a novej genologickej sústavy, ktorú nevyhnutne prinášal rozvoj literatúry. Tradičný genologický klasifikačný systém zrejme nezodpovedal objektívnym kritériam, ktoré navodzoval vývin literatúry. No nielen literárny vývin, ale aj nové, netradičné nazerania na konkretizáciu širších historických meradiel hodnotenia literárneho javu a procesu z pozícií **medziliterárnych** súradníc existencie literárneho javu a procesu.

V minulosti sme už poukázali na spomínanú dilemu, ktorá viedla k úsiliu formulovať determinanty genologických systematik a zároveň tým vniesť do spomínanej, tak trochu apriórnej teoretickej situácie trochu pohybu a historicosti. išlo o tieto determinanty: **Dobový genologický úzus** (Status quo), **Vývinový proces literatúry** (Vývin literárnych

druhov), **Metodologický literárnovedný systém** (Historická poetika) a **Nadradené literárnohistorické jednotky**.¹

Dobový genologický úzus

(Status quo)

Vývinový proces literatúry Metodologický literárnovedný systém

(Vývin lit. druhov) (Historická poetika)

Nadradené literárnohistorické jednotky

Rešpektovali sa tu vcelku tradične určovatelia genologických systematick, zdôrazňoval sa pritom aj vývinový aspekt nielen objektu, ale aj subjektu, teda nielen literatúry, ale aj jej poznávacieho inštrumentária. Zdá sa však, že je ešte aj dnes stále aktuálne a osožné pripomenúť uvedené východiská, ale najmä presnejšie ich konkretizovať v súvislostiach dobového výzkumu medziliterárneho procesu.

V čom tkvie podstata problému?

Pri skúmaní zákonitostí medziliterárneho procesu bolo navyše nevyhnutné vyriešiť problém, ako systémovo usúvzťažniť celú sústavu literárnohistorických, ale aj literárnoteoretických pojmov a kategórií? Z hľadiska medziliterárneho procesu išlo o osobitosť výkladu takých javov, akým je národná literatúra a analogické historické jednotky, slovesnosť rodového zriadenia, literatúra mestských štátov, polisov, stredoveká a novodobá národnostná literatúra, medziliterárne spoločenstvá osobitého a tradičného typu, literárna tradícia, konvencia, literárny sloh, smer, druh, druhová forma, periodizácia literatúry, umelecký preklad a pod. Takéto a podobné sondy do oblasti základného literárnovedného inštrumentária vynáša zákonite, aj keď sporadicky, na povrch rozličné aspekty literárnovednej teórie a nijako se nemôže vyhnúť princípom historickej poetiky.

V rámci tohto zákonitého smerovania literárny druh, žáner, žáňrová forma sa dobúdajú pri skúmaní medziliterárnosti, ak nie nový, v každom prípade aspoň modifikovaný výklad.

Nepovieme isteže nič nové, ak v súvislosti s kategóriou literárneho druhu spomenieme pojem **druhový synkretizmus**, formulovaný najmä S. Skwarczynskou² a inými, najmä poľskými literárnymi vedcami. U nás

1 Porov. Ďurišin, D.: Vzáťah medzi komparatistikou a genológiou. O literárnych vzťahoch. Sloh, druh, preklad. Bratislava, Veda VSAV 1976, s. 50 a n.

tento pojem pertraktoval J. Hvišč vo svojich teoretických publikáciách. Podľa nášho názoru **druhový synkretizmus** nevystihuje jednotu žánru ako celosti. Poukazuje skôr iba na proces, ktorý smeruje, alebo presnejšie, má by smerovať k vzniku adekvátneho žánru či žánrovej formy. Pri výskume z hľadiska medziliterárneho vývinového procesu tu môžeme hovoriť napr. o ucelených žánrových jednotkách nazývaných **bi-**, či **polykompozitami**, kde dochádza k zotretiu, anulovaniu práve spomínaného synkretizmu.

Ak by sme celi celi však analyzoval príčiny tohto kvalitatívne nového javu, mali by sme uplatniť zorný úhol prekračujúci výlučnú izolovanú genologickú kompetenciu a poukázať na kategórie, ktoré vyplývajú výlučne, alebo takmer výlučne zo zákonitostí medziliterárneho procesu. Sú to napr. „**urýchlený vývin**“, **svojzákonná vývinová akcelerácia**, **zákonitosť nerovnomerného vývinu**, **jav dodatočného včleňovania** a nakoniec **programová autorská štylizácia folklórnych a iných diel** a pod. Pri umeleckom prelade pôjde najmä o intenciálnu supremáciu kreatívnej funkcie umeleckého prekladu a o redukciu translačnej funkcie umeleckého prekladu.

Medzi faktormi, určujúcimi žánrové zmeny sme uviedli niekoľko takých determinantov ako **tradícia**, **konvencia**, **literárny sloh**, **literárny druh** a **druhová forma**, **umelecký preklad**. Náš výklad týchto základných pojmov sa na medziliterárnej rovine prejavuje osobitým vzťahom k doteraz často frekventovanému javu, označovanému klasickou literárnou komparatistikou ako „**urýchlený vývin**“.³

Je to pojem, ktorý v pojmoslovnej sústave tradičnej literárnej komparistiky vyjadroval a vyjadruje priamočiaru zacielenosť menej diferencovaných literatúr na diferencované literatúry. Tým kategória „**urýchleného vývinu**“ vylučovala vlastne možnosť vývinového novátorstva a protirečila historickej zákonitosti nerovnomerného vývinu.

No „**urýchlený vývin**“ nemožno chápať iba ako „**doháňanie**“ vývinových fáz určitých literárnohistorických systémov inými systémami. „**Urýchľovať**“ možno aj vývinové smerovanie v duchu intencií a zákonitostí vnútorného napredovania, vyplývajúceho z typologickej a genetickej podstaty literárnohistorických systémov. Takýto pohyb nie je podmienený nasledovaním príkladu inej literatúry, ale rozmanitými

2 Porov. Skwarczyńska, S.: Wstęp do Nauki o literaturze. Warszawa 1965.
3 Gačev, G. D.: Uskorennoje razvitije literatury. Moskva 1964.

vonkajšími a vnútornými determinantami. Medzi takéto vnútorné determinanty patrí napr. povaha historickej štruktúry danej literatúry, povaha druhej variability a druhej konfigurácie literatúry v určitom vývinovom okamihu, vyplývajúceho z tradície druhového systému a pod. Môže ním byť aj tématické zloženie druhových sústav konkrétnej literatúry, versologický úzus, z ktorého automaticky vyplýva úsilie o relatívne „nástožčivé“ utvorenie nových, v doterajšom vývine nerealizovaných versologických postupov.

Pars pro toto uvedieme aspoň jeden príklad. Poskytuje nám ho v esenciálnej podobe nová macedónska literatúra, ktorá v povojnovom období prešla dynamickou evolúciou, výmenou umeleckých postupov a výrazových prostriedkov.

Dokladom tejto osobitosti je okrem iných prípadov originálny postup prozaika Vlada Malesského, ktorý z dvoch svojich poviedok skomponoval po určitom časovom odstupe jednotný ucelený prozaický útvar — diptychon. Ide o poviedku Prvý večer a Usmievajúci sa deň. Prvá poviedka vznikla roku 1946 a je prejavom realistickej umeleckej metódy, druhá roku 1954 a umelecky sa radí k modernistickej dobovej próze. Malesského majstrovstvo spočíva okrem iného v tom, že dokázal z dvoch relatívne rôznorodých diel vytvoriť diptychon, t. j. dvojdielny umelecký útvar, jednotnú umeleckú štruktúru. Mohli by sme takúto žánrovou formu nazvať napr. aj binomickým, dvojčlenným, „dvuchsostavným“ literárnym dielom a pod.

Takáto podoba urýchleného vývinu je svojzákonnou vývinovou akceleráciou, ktorá vychádza z vlastných vývinových potencií a intencií danej literatúry a ktorá okrem iného prispieva aj k druhej diferenciacii umeleckej literatúry a vytvára vďačné podmienky pre obohacovanie literárneho a tým aj medziliterárneho procesu.

Pri tejto príležitosti se nám naskytuje možnosť revidovať obsah zaužívaného pojmu druhový synkretizmus. V podmienkach osobitných medziliterárnych spoločenstiev, kde ide o spolužitie typovo, geneticky a inak blízkych literatúr, synkretizmus nepredpokladá spájanie cudzorodých prvkov a zložiek, ale ich organickú symbiózu, spôsobenú vnútornými zjednocujúcimi faktormi medziliterárneho spoločenstva. Úlohu takéhoto faktora môže vykonávať etnický aspekt, aspekt jazykovej blízkosti, geografický, ekonomický, administratívny, konfesionálny aspekt a iné, ktoré majú predpoklady podieľať sa na modifikácii druhového úzu v jednotlivých literatúrach.

Druhový vývin literatúry nie je podmienený iba zákonitosťami druhového systému, ale nepriamo aj zmenami v oblasti literárnej tradície

a konvencie. Takýmto z druhového hľadiska vďačným prejavom literárnej tradície je tzv. dodatočné včleňovanie.⁴ Niektoré literárne diela se vďaka najrozličnejším príčinám nestali v dobe svojho vzniku organickou súčasťou dominujúceho vývinového prúdu a boli v dôsledku toho odsunuté do úzadia. Organicky a zákonite vzniká preto nevyhnutnosť uskutočniť v procese literárnohistorickej rekonštrukcie vývinu akt dodatočného včleňovania takýchto odsunutých, no vývinovo adekvátnych hodnôt. Ide o známe väčšie-menšie objavy, akým bol objav napr. Slova o pluku Igorovom až roku 1795, ale napísanom už r. 1185 – 1187. Podobný osud stihol aj poému gruzinského básnika Šotu Rustaveliho Junák v tigrej koži, ktorá vznikla približne vtedy, keď Slovo o pluku Igorovom, ale vyšla až roku 1712. V tejto súvislosti treba spomenúť aj známy Epos o Gilgamešovi, objavený Angličanom Georgeom Smithom, ale včleňovaný do jednotlivých literatúr postupne, podľa literárnych a edičných možností. Rozličné formy dodatočného včleňovania sú vlastne stále prítomným postupom v práci literárnohistorickej aktivity v podobe nových archívnych nálezov a pod.

Proces dodatočného včleňovania nie je iba vonkajšková registrácia novej, staršej literárnoumeleckej hodnoty v nových literárnohistorických podmienkach, ale vždy aj určitá forma symbiózy dvoch vzdialených literárnych konvencií. Tým dochádza u príjemcu k preštrukturovaniu niektorých prvkov a tým aj celého literárneho diela. Je celkom zákonité, že tento moment reštrukturalizácie sa dotýka aj druhej identity. Slovo o pluku Igorovom malo v období svojho vzniku iné vlastnosti, resp. splnilo inú funkciu, ako v 18. storočí. Prispievala k tomu nielen dobová situácia, ktorá bola iná v 12. a iná v 18. storočí, ale napr. aj taký, navonok celkom vonkajškový fakt, akým je šírka publicity diela formou rukopisnej techniky a modernej kníhtlače, skutočnosť privilegovaného príjemcu v dobe vzniku diela a masového príjemcu o jeho vytlačení. Tieto a niektoré iné okolnosti spôsobili určitú žánrovú modifikáciu nálezu, jeho prijímanie ako žánru mobilizujúceho city vlastenectva v dobe ťažkých bojov s Polovcami a preto vysúvajúce na prvý plán štruktúry lyricko-mobilizačné a emocionálne partie a iné umelecké postupy, prispievajúce k identifikácii východných Slovanov ako určitej jednoty a celku.

4 Porov. Wollman, F.: K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské. Brno 1936, s. 91. Porov. aj tretie vydanie našej Teórie literárnej komparatistiky. Bratislava 1985, s. 85.

Rekonštrukcia literárneho procesu v oblasti literárnej histórie sa uskutočňuje nielen formou objavovania nových diel, zabudnutých, alebo z iných dôvodov odsunutých do úzadia, ale aj literárnohistoricky a teoreticky kurióznou prácou falzifikátora. Falzifikátor pri kreovaní svojho diela ráta so spomínanými procesmi systémového usúvzťažnenia v rámci literárnohistorickej jednotky, pre ktorú je určené. Samotnému aktu predchádza nevyhnutné ozrejmienie si predpokladanej literárnohistorickej funkčnosti pripravovaného falzifikátu, a to nielen vo sfére tematickej a ideovej, ale aj v oblasti umeleckej výstavby jednotlivých výrazových prostriedkov, medzi ktoré nesporne patrí aj slohovo-druhovú príslušnosť.

Veľmi výrečným je z tohto hľadiska príklad Rukopisov Kráľovédvorského a Zelenohorského, ktoré sa objavili ako nálczy roku 1817 a 1818 a mali nahradiť v českej literatúre hrdinské spevy takého druhu, akým boli napr. ruské byliny alebo nemecké Nibelungy. Falzifikátor mal teda na zreteli práve žánrový aspekt svojich výtvorov. Žánrovú situáciu dokázal zvládnuť tak dôsledne v tomto smere, že falzifikáty boli uznané za pravé dokonca aj takými osobnosťami, ako napr. J. Jungmann, F. Palacký a P. J. Šafárik. Falzifikátor vlastne „manipuluje“ nielen s bežným konkrétnym procesom príjemcu v širšom zmysle slova, ale aj s odborným literárnym historikom. Výsledkom tejto „odbornej manipulácie“ môže byť a často aj býva predpokladaný kladný výsledok, plánované začlenenie falzifikátu do istého druhového systému.

Druhé dôsledky sú osobitne evidovateľné pri známych falzifikátoch tzv. Ossianových básní, ktoré „objavil“ James Macpherson roku 1760. Išlo vlastne opäť o druhovú štylizáciu tentoraz anglických tradičných ľudových básní z Vysočiny. Zložil ich vraj v 3. storočí bojovník bard Ossian. V období „objavu“, teda v predromantizme, tieto piesne vyjadrovali pocity tajomnosti, záдумčivosti a melanchólie a mali práve z druhového hľadiska značný aktualizčný dosah. V tomto zmysle je ich ohlas na medziliterárnej platforme evidentný.

Súvisí napr. aj s pôvodným dielom Bretónca Hersarta de la Villemarque Barzar Breiz (Básnické dejiny Bretónska), vydaného v rokoch 1839, 1845, 1867.⁵ Toto literárnohistoricky i koncepcne zaujímavé dielo evokovalo v období svojho vzniku najmä u bretónskeho čitateľa nálady

5 Porov. Hrbata, Z.: K problematice „bretonské literatury“. Časopis pro moderní filologii, 64, 1982, s. 12 – 13.

nostalgie a smútku nad zánikom bretónskej identity a posilňovalo aj kultúrno-politické tendencie bretónskeho etnika, a to nielen priamo, svojou aktualizačnou hodnotou v dobe svojho vzniku, ale aj skutočnosťou, že nepriamo navodzovalo predstavu objavu (ba dokonca falzifikátu diel z dávnych dôb. V skutočnosti tu nejde nielenže o falzum, ale ani o dodatočný objav, ale o špecificky funkčné, často autorsky značne voľné spracovanie ľudovej slovesnosti. To predpokladá isteže značnú mieru slohovo-druhových modifikácií, a to jednak predlohy, ktorú svojším spôsobom a so špecifickými cieľmi kreoval Villemarque a jednak vznik tomuto cieľu adekvátnych literárnych druhov a druhových foriem. Už tento krátky náčrt problematiky ukazuje, že literárny druh, aj keď predstavuje klasifikačno-teoretickú kategóriu, veľmi citlivo odzrkadľuje aj zmenu vývinových podmienok literatúry v najvšeobecnejšom zmysle, nevynímajúc ani hľadiská takých literárnohistorických útvarov, aké predstavuje napr. národná literatúra a analogické jednotky, ďalej hľadiská medziliterárneho procesu, typy medziliterárnosti a medziliterárnych spoločenstiev, končiac konečnou literárnohistorickou jednotkou – svetovou literatúrou.

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЖАНР С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МЕЖЛИТЕРАТУРНОСТИ

Работа написана в русле усилий литературоведения последних десятилетий разработать актуальную генеалогическую систему, такую, которая бы дала возможность обобщить и выявить взаимосвязи объективного различия литературных жанров в настоящее время. При традиционных попытках исходилось из аристотелевского принципа, который не способен реагировать на современное развитие литературных видов. Поэтому автор при генеалогической классификации предлагает следующие детерминанты генеалогической систематизации: современная генеалогическая норма (*status quo*), развивающийся литературный процесс (развитие литературных видов), методологическая литературоведческая система (историческая поэтика) и вышестоящие литературно-исторические единицы.

При решении этой проблемы особое значение получает оценка с точки зрения межлитературного процесса и исследование межлитературных обществ своеобразного и традиционного типа. Межлитературный аспект дает возможность установить взаимосвязи между целой серией литературно-исторических и теоретических категорий, таких, какой является национальная литература и аналогичные ей литературно-исторические единицы (литература городов-государств, современная национальная литература), литературная традиция, конвенция, литературный стиль, направление, периодизация литературы, художественный перевод и т. д. Между этими категориями особое место занимают литературный вид, жанр и жанровая форма. В работе анализируется с точки зрения межлитературности понятие родового синкретизма, проблематика би-и поликомпозиции, "ускоренного развития", закономерной развивающейся акселерации, неравномерного развития литературы, акт дополнительного вхождения и художественного перевода. Указывается, как в области межлитературного процесса доходит к возникновению и к модификации новых литературных видов, жанров и жанровых форм.